

Козинець І.Г., ст. викладач кафедри
цивільного, господарського права та процесу
Стеченко К. Л., студентка гр. КЮ-181
Чернігівський національний технологічний університет
(м. Чернігів, Україна)

ЗАКОНИ XII ТАБЛИЦЬ – ОСНОВНЕ ДЖЕРЕЛО РИМСЬКОГО ПРАВА

В юридичній науці існує поняття джерело права – явища і факта, які спеціально мають служити джерелом пізнання правових приписів.

Уперше термін «джерело права» ввів у науковий обіг римський історик Тит Лівій, який і назвав «єдиним джерелом усього публічного і приватного стародавнього римського права» – Закони XII таблиць.

На думку багатьох романістів, створення Законів XII таблиць пов'язане з першою сецесією плебеїв, оскільки саме вони постійно зазнавали утисків від патриціїв. Вони категорично відмовились піти у військовий похід і в повному озброєнні вирушили з Риму на Священну гору, де створили власний табір. Звісно, що дана ситуація породила неабияку паніку, адже значно зменшилась кількість та боєздатність римської армії. Тому патриції справді були змушені вирішувати цю ситуацію і, відповідно, йти на поступки. Таким чином, утворилась спеціальна магістратура народних трибунів, до якої могли обиратися лише представники з плебеїв.

Саме за вимогою плебеїв створити норми звичаєвого права було створено комісію (спочатку з трьох осіб) та відправлено її в Грецію для повного вивчення законів Солона. З поверненням комісії у Рим, було обрано вже 10 осіб для написання законів, які в подальшому склали 10 таблиць і винесли їх на схвалення коміціям (450 р. до н.е.). Вже через рік було винесено на схвалення ще 2 таблиці. Звідси і пішла їх назва, адже саме на 12 дерев'яних дошках було вибито їх текст. Такою є традиційна історія створення Законів XII таблиць. Проте в останній час дана історія створення критикується деякими вченими романістами та підлягає сумнівам. На їхню думку, Закони XII таблиць не є законодавчим кодексом, а являють собою ні що інше як перший систематизований звід звичаїв, які панували у суспільстві на момент їх написання та відображали інтереси пануючого класу [1].

У своєму первинному вигляді Закони XII таблиць не збереглися і їх зміст реконструювався на основі фрагментів із творів римських авторів більш пізніх періодів. Але і в наш час текст Законів XII таблиць залишається неповним та у ряді випадків неясним. Сам збірник складається з 12 таблиць, які включають такі положення: перші дві – положення цивільного процесу; третя – положення стосовно боргового права; четверта – положення про сімейну батьківську владу над дітьми та чоловіка над дружиною; п'ята – положення про спадщину та опіку; шоста – про власність та володіння; сьома – положення про зобов'язання; восьма – положення про делікти і обов'язки, що з них витікають; дев'ята – положення публічного права; десята – положення святого права. Одинадцята та дванадцята таблиці були складені пізніше, тому кожна містить лише додаткові положення до вказаних десяти.

Отже, зміст Законів XII таблиць охоплює всі відомі в ту пору сфери правового регулювання: володіння та право власності, сімейне та спадкове право, зобов'язання з договору та із заподіяння шкоди, злочини і покарання.

Відповідно до Законів XII таблиць, усі речі у Стародавньому Римі ділились на манциповані (земля, раби, худоба) та неманциповані (речі, що перебували в індивідуальній власності). Передача права власності на манциповані речі відбувалась за допомогою складного обряду – манципації, на якому в обов'язковому порядку були присутні безпосередній власник речі, покупець та 5 свідків (Tab. VI. 1) [2]. Власник речі торкався до неї рукою, говорив передбачені законом слова і цим самим передавав своє право власності на річ покупцю, який теж виконував дану процедуру і ставав новим власником речі [3, с.110-113]. Слід зауважити, що набуття права власності на крадені речі було заборонене. Таким чином, під контролем римської громади перебували купівля-продаж, успадкування, дарування важливих об'єктів власності - землі, будівель, робочої худоби, рабів, які відчувувались за допомогою складного ритуалу манципації. Усі інші речі вважались неманципованими і відчувувались спрощеним чином.

Головним надбанням римських громадян була земля. У даному зводі звичаїв вказано, що землею має право розпоряджатися колектив римської громади, її не можна було заповідати храмам, тобто земля повинна була залишатися власністю громади. Саме у такий спосіб була обмежена приватна власність на неї. У Законах детально йдеться про межі земельних наділів, давність володіння ними, порядок успадкування. Захист прав власника забезпечувався суворими покараннями. Так, злодій, винний у нічній крадіжці врожаю, підлягав розп'яттю на дереві. За підпал будинку і зерна, що лежало поряд, на злочинця одягали кайдани, а після побиття публічно спалювали (Tab. VIII. 9). Проте виникає можливість набувати право власності за давністю володіння. Для земельної ділянки термін набуття права власності за давністю встановлювався у 2 роки, а для всіх інших речей – в 1 рік (Tab. VI.3) [2].

У Законах XII таблиць було зафіксовано існування особливих інститутів речового права – сервітутів, що передбачали можливість користуватись чужим майном, але з певними обмеженнями.

Особливо детально регламентується в Законах XII таблиць договір позики, пов'язаний із процентами, заставою (Tab. VIII. 18a), а також так званий нексум, або самозастанова боржника (Tab. VI. 1) [2]. Крім зобов'язань із договорів, були відомі зобов'язання із спричинення шкоди та протиправних дій взагалі – крадіжки, потрапи посівів, знищення чи пошкодження майна.

Закони визначали чіткий перелік тяжких злочинів: наклеп, хабарництво, державна зрада, неправдиві свідчення, підпал та знищення врожаю. У більшості випадків, раб відповідав за скоєне правопорушення власним життям, тоді як громадянин Риму міг бути засудженим до смертної кари тільки після винесеного центуріатною коміцією рішення. Особливістю кримінального права за даною кодифікацією є наявність обтяжуючої обставини (умислу). Кровна помста перестала існувати, проте мав місце принцип таліону – рівне покарання за скоєння злочину (рівне за рівне, «око за око, зуб за зуб») [4, с. 333]. Також було передбачено обов'язкову судову процедуру змагального характеру для розгляду спірних справ. За викликом позивача відповідач мав з'явитися у суд. Рішення, що ухвалювалися мали бути обов'язково виконані (Tab. I. 1-9) [2].

Норми Законів XII таблиць, що стосувались регулювання сімейних відносин мають свої особливості, оскільки в інших народів ці положення не мали аналогів. Глава сімейства мав досить велику владу, адже у нього було виключне право володіти і розпоряджатися всім нерухомим та рухомим майном, його влада над дружиною та нащадками фактично була необмеженою. Існували такі форми укладення шлюбу: коемпція (купівля дружини чоловіком або його батьком), конферація (релігійна форма шлюбу, що укладався в присутності жерців) та шляхом набувальної давності (дружина, що проживала з чоловіком однією сім'єю в його будинку переходила під владу чоловіка через 1 рік спільного проживання) [5, с.289]. Але з часом ці форми шлюбу витісняються, оскільки поширюється можливість укласти шлюб без влади чоловіка. Саме тоді жінки отримали певну свободу, право на розлучення, право на власне придане, тобто чоловік не міг обмежувати її особисті і майнові права. Також був відомий інститут опіки та усиновлення, врегульовувався порядок спадкування (Tab. V. 3-5) [2; 3].

Отже, Закони XII таблиць за своєю основою були записом саме звичаєвого права. Правові норми, що були вміщені у Законах точно відображали особливості римського суспільства, давали уявлення про тодішній державний устрій, про звичаї і традиції того періоду, хоч вони були і не зовсім високого рівня. Незважаючи на всі недоліки, Закони XII таблиць довгий час користувалися у Римі величезним авторитетом та вважалися справжнім джерелом мудрості. В них ще була зафіксована наявність общини, родової сім'ї, колективної власності й одночасно у них було закріплено досить розвинену приватну власність, яка чітко захищалася. Закони регулювали ще вузьке коло правових відносин, зокрема в цивільному, зобов'язальному праві й характеризувались формалізмом, консерватизмом і символічністю. Проте, Закони XII таблиць мали величезне значення для подальшого розвитку римського права. З одного боку, будучи синтезом всієї попередньої епохи звичаєвого права, вони, з іншого боку, послужили основою для подальшого розвитку римського права та його руху вперед.

Список використаних джерел

1. Покровский И. А. История Римского права / вст. ст., пер. с лат. А. Д. Рудокваса. СПб.: Летний сад, 1999. 538 с. URL: <http://ancientrome.ru/publik/article.htm?a=1524230079> (дата звернення 20.02.2019).
2. Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. М.: 1997. 608 с. URL: <https://studfiles.net/preview/6702582/> (дата звернення 20.03.2019).
3. Черниловский З.М. Римское частное право: Элементарный курс. М.: Новый Юрист, 1997. 224 с.
4. Тищик Б.Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу: навч. посібник. Львів: Світ, 2001. 384 с.
5. Підпригора, О.А., Харитонов Є.О. Римське право: підруч. 2ге вид. К.: Юрінком Інтер, 2009. 528 с.